

Mokslinis gyvenimas

AR TRUKDO ISTORIKAI POLITIKAMS: DAR KARTĄ APIE LENKŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIŲ ISTORIJA¹

Atkurtiems Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniais santykiams penkiolika metų. Po šių santykių atkūrimo netrukus prasidėjusiose derybose dėl Lenkijos ir Lietuvos sutarties ne kartą skambėjo mintis, kad istoriją reikia palikti istorikams, nes praeitis trukdanti spręsti dabarties problemas ir kurti ateitį.

Tokios buvo nuotaikos prieš penkiolika metų. O jos buvo sąlygotos istorinės minties stereotipų. Dar vaikystėje buvau girdėjęs, kad nuo Vytauto laikų Lietuvoje dainuojama „lenkai krito kaip lapeliai, lietuviai – kaip mūrai“. Tačiau tik tapęs istoriku supratau, kad taip galėjo būti dainuojama geriausiu atveju nuo tarpukario laikų. Ir kad būtent nuo tų laikų lietuvių istoriografijoje egzistuoja trijų „geopolitinių dominančių“ – Rusijos, Vokietijos ir Lenkijos – koncepcija, istorinėje sąmonėje išvirtusi į šių kraštų, kaip amžinų Lietuvos priešų, sampratą.

Tiesa, lenko, kaip priešo, įvaizdžiui sovietiniais laikais gerokai trukdė lenkų roko grupė „Czerwone gitary“, Lietuvoje visų suvokta kaip kūrybinės inspiracijos šaltinis bitliškajai Lietuvos roko tradicijai. Trukdė lenkų televizija, per kurią Lietuva galėjo pamatyti ne tik Wajdą, bet ir Bergmaną, Felinį ar Antonionį, trukdė ir apskritai lenkų kinas, kurio pagrindu Lietuvos

kino kritikai išugdė ištisą intelektualaus kino gerbėjų kartą. Pagaliau trukdė ir „Draugystės“ (*Przyjazn*) knygynas, per kurį į Lietuvą patekdavo ne tik lenkų autoriai, bet ir Vakarų knygų vertimai į lenkų kalbą. Taigi priklauso kartai, kuriai sovietmečiu Lenkija buvo tikras „langas į Europą“.

Antra vertus, sovietiniais laikais apie priešus garsiai kalbėti nebuvo galima. Tai buvo nugrimzdę į visuomenės (bent jau tam tikros jos dalies) „istorinės sąmonės“ lygį. *Perestrojkos* ir Atgimimo sąlygomis staigiai reikėjo pasipriešinti ideologijos. Naujos nespėta sukurti, pasiremta tarpukario Lietuvoje suformuotomis ir nelaisvės sąlygomis išlaikytomis idėjomis. Tòdėl 1990 m. atgimė ir tokia lygybė: Molotovas = Ribentropas = Želigovskis. Regis, tik taip tuo metu Lietuvoje sugebėta atsakyti į kai kurių lenkų istorikų teiginį apie lietuvių 1939 m. okupuotą „seną lenkų miestą“ Vilnių, kurio lenkiškumą galima pagrįsti vos išvydus barokines Vilniaus bažnyčias. Rašant minėtą lygybę, aišku, turėtas galvoje konfliktas dėl Vilniaus, tačiau niekas nebando skaičiuoti, ar tinka tokia lygybė Lietuvos ir Lenkijos santykiams apibūdinti iš tūkstantmečio, o ne tik iš XX a. Lenkijos ir Lietuvos konflikto perspektyvos.

¹ Kalba, pasakyta Lietuvos Respublikos Prezidento rūmų Baltojoje salėje 2006 m. rugsėjo 5 d., iškilmingai minint 15 metų Lietuvos ir Lenkijos diplomatinį santykių atkūrimo sukaktį.

Vienas mano bičiulis dailininkas tuo metu paprašė mane sudaryti senosios Lietuvos ginklo pergalių sąrašą – jis norėjo sukurti medalius šiems mūšiams atminti. Taip sąrašė lengvai atsirado Žalgiris ir kitos pergalės prieš Vokiečių ordiną, Orša ir Ula – prieš Maskvą, pergalės prieš Aukso ordą, osmanus ir švedus. Dailininkas negalėjo patikėti, kad man nepavyko į šį sąrašą įtraukti mūšio, o juo labiau laimėto, su Lenkija. Jis negalėjo patikėti, kad kelis senosios istorijos šimtmečius Lietuva ir Lenkija buvo jei ne visada draugės, tai bent jau visada sąjungininkės.

Štai tokiam kontekste reikėjo atkurti diplomatinis santykius ir politikams natūraliai atrodė, kad istorija ir istorikai tik trukdo spręsti dabarties problemas. Tačiau tiek lenkų, tiek lietuvių istorinė mintis nestovėjo vietoje. Pamažu į atmintį grįžo žymiojo lenkų išeivijos istoriko Os-karo Haleckio kurta Vidurio ar Vidurio Rytų Europos koncepcija², komunizmo epochoje tapusi antikomunistinių pažiūrų šaltiniu Milanui Kunderai ar Czesławui Miłoszui, o žlugus komunizmui – pradėta laisvai plėtoti Lenkijoje Jerzy' o Kłoczowski ir kitų, o Lietuvoje – Edvardo Gudavičiaus. Šis istorikas Vidurio Europos regione matė europeizacijos procesus, kurie po krikšto įtraukė ir Lietuvą. Iš šios koncepcijos aiškėjo, kad Lenkija tapo kanalu, kuriuo Lietuva pagaliau pasiekė Europą, o tai reiškia, kad Lenkija jau anksčiau buvo suvaidinusi „lango į Europą“ vaidmenį, tačiau šio lango sąskaita buvo senosios Lietuvos kultūros polonizacija. Ši koncepcija nebeleido žiūrėti į Lenkiją kaip į Lietuvos nelaimių šaltinį, o į Lietuvos lenkus – kaip į

sveitimkūnį Lietuvos visuomenėje ir kultūroje. To nebuvo įmanoma padaryti tol, kol vyraujantis Lietuvos kultūros istorijos modelis rėmėsi į baltofilines Simono Daukanto ar lituanocentri- nes Adolfo Šapokos koncepcijas. Kol 1385 me- tai buvo laikomi Lietuvos nelaimių pradžia, tol Lietuvos lenkams, o ir kitoms tautoms, nuosek- lios vietos Lietuvos kultūros panoramoje nega- lėjo būti. Viena iš E. Gudavičiaus koncepcijos išvadų: lenkai Lietuvos istorijoje suvaidino tą vaid- menį, kurį kitose Vidurio Europos šalyse suvai- dino vokiečiai. Iš viso to išplaukia viena labai svar- bi lietuvių istorinei perspektyvai tezė – lenkakal- bės kultūros formos dar nebūtinai laikytinos Lenkijos kultūros dalimi.

Įvairiais pavidalais plėtojosi ir lenkų istorinė mintis. Grįžo į atmintį Jerzy Giedroyc'o bei Ju- liusz'o Mieroszewskio³ Paryžiaus „Kultūroje“ formuota geopolitinio ULB (Ukraina, Lietuva, Baltarusija) regiono koncepcija, teikianti pagrind- us naujiems Lenkijos ir jos rytinių kaimynų san- tykiams ir pamažu keičianti stereotipines iš Ro- mano Dmowskio ir Juzefo Pilsudskio laikų ei- nančias formules. Paminėsime tik vieną – Lie- tuvos Didžiosios Kunigaikštijos istoriniu sub- jektiškumu po Liublino unijos, o ypač po Gegu- žės trečiosios konstitucijos abejojo ne tik dalis lenkų, bet ir lietuvių istorikų. Ir štai būtent gar- busis Juliuszas Bardachas⁴ padaro lietuvių savi- garbai daugiau nei patys lietuviai – giliai sureikš- mina Konstitucijos pataisą „Abiejų Tautų tarpu- savio įžadą“, sugrąžinantį valstybės dualizmą ir Lietuvos subjektiškumą ir nutiesiantį kelią į Lie- tuvos savarankiškumą XX amžiuje.

Vis dėlto istorikams ir atminties politikai yra dar daug ką veikti. Juk polonizacijos, kaip euro-

² O. Halecki. Limits and Divisions of European History. New York, 1950 (vok.: O. Halecki. Europa. Gren- zen und Gliederung seiner Geschichte. Darmstadt, 1957; lenk.: O. Halecki. Historia Europy – jej granice i podzia- ły. Lublin, 1994); O. Halecki. Borderlands of Western Civilization. New York, 1952 (vok.: O. Halecki. Grenz- raum des Abendlandes. Eine Geschichte Ostmitteleuro- pas. Salzburg, 1956).

³ Juliusz Mieroszewski. Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB, in: Juliusz Mieroszewski, Final klasycznej Europy, Wybrat, opracował i wstępem opatrzył Rafał Habielski, Lublin 1997, s. 352–361.

⁴ J. Bardach. O Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Warszawa, 1998.

peizacijos, formulė nepriimtina stereotipiniam lietuvio žvilgsniui apie Vilnių kaip „grynai“ lietuvišką miestą, o LDK subjektiškumo idėja trukdo funkcionuoti paplitusiems stereotipams apie Vilnių kaip lenkų „kresus“ arba sąvokų evoliucijai: Lenkijos–Lietuvos valstybė = Rzeczpospolita Obojga Narodow = Rzeczpospolita Polska = Polska.

Vis dėlto šiandien galime tvirtai pasakyti – istorija ne tik netrukdo, bet, priešingai, gali padėti mūsų šalių ir tautų tarpusavio supratimui, tik reikia skirti istorinius epizodus ir „ilgasias distancijas“ („longue durée“), kaip sakytų prancūzų istorikai. Šiuo požiūriu du XX amžiaus dešimtmečiai tarp dviejų pasaulinių karų (o juk būtent jų istoriją politikai ir siūlė palikti istorikams) Lenkijos ir Lietuvos santykiuose yra tik istorinis epizodas, negalintis nustelbti kelių šimtmečių visai kitokių santykių tarp Lenkijos ir Lietuvos „ilgosios distancijos“. Juo labiau tarpukario laikotarpį laikyti epizodu ir išimtimi, kai Lietuva ir Lenkija šiandien yra tapusios sąjungininėmis NATO ir Europos Sąjungoje.

Tačiau valstybių santykiai – ne svarbiausias dalykas, ką norėtume pabrėžti. Svarbiau yra kas kita – tai kur kas gilesni bendros patirties ir kultūros paveldo klodai, apskritai bendri istoriniai

tautų ir šalių likimai, kuriuos istorijos mokslas įžvelgia vienuose ar kituose istoriniuose regionuose. Todėl ir verta kalbėti apie Vidurio ar Vidurio Rytų Europą, kurioje, anot vieno austrų publicisto, per langus matyti barokiniai bažnyčių bokštai, rytais geriama kava, o moterims dovanojama nelyginis skaičius rožių...

Šie lakūs ir taiklūs žodžiai gal ir nėra pakankami apibrėžti regioną, tačiau jie yra pakankami pasakyti – istoriniai regionai susiformuoja per ilgus laikotarpius, likimo ir kultūros bendrybių negali panaikinti atskiri istoriniai epizodai.

Kad ir kaip apibrėžtume Vidurio ar Vidurio Rytų Europos kontūrus, aišku, kad Lietuva ir Lenkija, tiesa, taip pat ir Baltarusija, ilgus šimtmečius priklausė tam pačiam istoriniam regionui, kurio ribos niekada (išskyrus XX a.) nėjo per Suvalkus, Lazdijus ar Gardiną. Vadinasi, Vilnius, Varšuva ir Krokuvą yra tas pats regionas – Vidurio Rytų Europa.

O kol buvo stabili Vidurio Europa (XV–XVII a.), kurios vieną svarbiausių dėmenų sudarė Lenkijos ir Lietuvos sąjunga, tol niekam nei Rytuose, nei Vakaruose nekildavo noras dalytis įtakos zonomis. Vadinasi – buvo stabiliau ir vi-soje Europoje. Tokios istorijos pamokos gali būti prasmingos ir politikams.

Alfredas Bumblauskas